

WITOLD MACIEJEWSKI

HANS BRASKS GRAVVÅRD I LANDA (ŁĄD) *BRASKS ANDRA LAPP*

Döden kom inte oväntat. Landaklosters register över döda munkar (*Liber mortuorum*) uppger att *Joannes de Gothia*, biskop i Linköping, cistersienernas vän och medbroder gick bort den 30 juli (1538)¹.

Brask var då 74 gammal, och sina sista elva levnadsår hade han tillbringat i exil. Landsförvisningen – eller flykten som det ofta heter i den svenska historieskrivningen – ägde rum i september 1527 (se bl. a. Cornelius 1886-1887, s. 37) och redan då ansågs han vara gammal; själv uppgav han i ett brev till Gustav Vasa sin höga ålder som en anledning till varför han ville stanna kvar i Polen (efter bl. a. O. Sjögren 1896).

Klostret i Landa (Łąd²) blev Brasks sista tillflykt. De tre åren innanför klostrets murar, under cistersiensordens regler, måste ha främjat tankar om det förflutna. Man kan förmoda att biskopen såg tillbaka på sitt liv och sökte en rekapitulation. I hela sitt liv hade han varit en öppen människa, van vid att använda språk i tal och skrift och säkert kommunicerade han också med sina medbroder utan svårigheter³. Hans levnadsöde var säkert

¹ *Liber mortuorum monasterii Landensis ordinis cisterciensis* citeras av Paulus Wybieralski (1791). Boken gavs ut i Lwów 1888 i serien *Pomniki dziejowe Polski, Monumenta Poloniae Historica* av dr Wojciech Kętrzyński. Notisen lyder: (30 juli 1538), *Obiit dominus Ioannes episcopus Lincopensis de Gothia, amicus et confrater noster*, s. 491.

² Klostret är relativt välbevarat och har en hemsida på svenska (<http://www.lad.pl/svenska/historia.php>). Domasławski 1981 är en kort, men kompetent beskrivning av klostrets historia.

³ Vardagsspråket var med all säkerhet tyska, munkarna hade i enlighet med ett privilegium från 1193 rekryterats från Rheinland. Klostret fick sina första polska abbotar i mitten av 15 hundratalet.

välkänt i klostret, och likaså hans egna bild av det förflutna och tolkning av utvecklingen i hemlandet. Man kan nästan ta det för givet att Landa måste ha varit den plats där det sista ordet har bevarats.

Paulus Wybieralskis brev från den 18 november 1791

Den 18 november 1791 rapporterade prior Paulus Wybieralski i brevform om samtliga existerande efterlämningar efter Linköpingsbiskopen. Brevet skrevs på begäran av general auditorn Krzysztof Żórawski och återfanns i Linköpings Stiftsbibliotek (Originalet som bevarats till våra dagar publicerades i Lindblom 1795 Bd II, s. 384–386). Förutom den ovannämnda notisen i *Liber mortuorum* beskriver priorn ytterligare två spår av biskopens vistelse i Landa: en tavla i novitiatet och ett epitafium.

MÅLNINGEN

Tavlan anses idag med största sannolikhet vara försvunnen. Denna uppfattning delas av Conny L A Petersson, författare till en broschyr om Brask (Petersson, 1983, s. 50). Petersson menar att Brasks ansikte har förblivit okänt; den enda historiskt trovärdiga källan är kopparstick föreställande Stockholms blodbad, gjort på beställning av Gustav Vasa. Bilden i Landa skulle kanske kunna ge en uppfattning om biskopens utseende i livets slutskede. Prior Wybieralski beskriver tavlan som ”tre alnar lång och två alnar bred (...), föreställande dignitären klädd i ankellång högtidlig skrud (...), vid dignitärens vänstra sida är mitra och kräkla avbildade, vid hans högra sida är hans säte synligt, vars ruiner funnits kvar någonstans nära klostret i enlighet med gammal tradition (...).”

Tavlan fanns kvar på klostret 1791. Dess senare öde förblir okänt⁴. En monumental svensk publikation från 1896, tillägnad Gustav Vasas 400-års minne innehåller dock en reproduktion av biskopens avbild (Sjögren, 1896, s. 206):

⁴ På 18 hundralet blev klostret plundrat ett par gånger.

Biskop Hans Brask
 (från hans senaste lefnadsår, enligt ett i Landa helintligt porträtt).

III. 2. Ur *Gustaf Vasa. Ett 400-års-minne*. Af dr. O. Sjögren, Stockholm, Fröléen & Comp., 1896, s. 206.

Reproduktionen är av låg kvalitet och bedömningen måste bli osäker, särskilt med tanke på att två detaljer som omtalas av fader Wybieralski skiljer den från originalet: ruinmotivet vid biskopens högra sida och en påskrift vid Brasks fötter. Brasks anletsdrag är betydligt mjukare än de på Blodsbadstavlan; relationen mellan de båda porträtten verkar dock omöjlig att uttyda.

Utelämnandet av den nämnda påskriften i en bok till Gustav Vasas ära kan kanske vara lättare att förstå eftersom dess budskap nog inte skulle vara möjligt att acceptera enligt den konventionen. Enligt Wybieralski lyder texten på följande vis:

Joannes Ostrogotus Lyncopensis Episcopus, Ultimus Catholicus ex Svecia Lutheranismo tunc infecta et Catholicis infesta a Gustavo primo Lutheranano Rege pulsus ad Landense Monasterium se contulit, atque in illo reliquum vitae suae semper alias laudabilis eo purius et sanctius quo tranquillius in jugi contemplatione et piis operibus exegit, ac feliciter consummavit A.D. 1539.

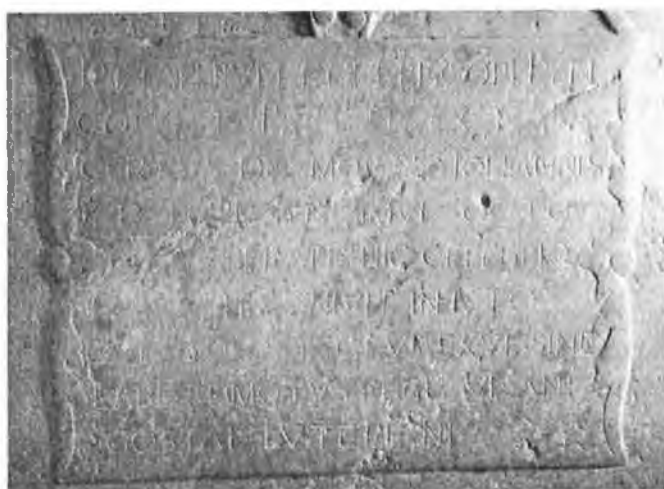
Linköpingsbiskopen var ”*ultimus Catholicus*”, den allra siste katoliken från det av lutheranism infekterade Sverige, där den katolska tron var hotad. Joannes utvisades (*pulsus*) från Sverige av ”Gustav den förste Lutherske”. Han (Brask) anslöt sig till Landa klostret, där han tillbringade återstoden av sitt liv som dessutom alltid varit lofvärt och rent och heligt, och som han tyst och i en ständig kontempleration fromt lämnade och lyckligt avslutade A.D. 1539.

EPITAFIUM

Epitafiet är det tredje spåret efter biskopens vistelse och död i klostret i Landa. Gravhällen av marmor finns idag insatt i väggen i östra klostergången. Basreliefen är förhållandevis blygsam och föreställer biskopens mitra, kräkla och vapentavla med klöverbladskors över vargsax. Vapentavlans heraldiska korrekthet är något tveksam; vargsaxen liknar snarast två sammanflätade fiskar som bär korset i sina munnar. Ändå känns motivet av biskopens berömda sigill igen. Hällen är sliten och i dåligt skick, den har antagligen länge varit en del av golvet, förmodligen i sakristian. Dessutom är den bruten på mitten och sammanfogad igen med cement. Under reliefen finns epitafiet inristat i latinsk majuskel.

III. 3. Brask's epitafium i Landa klostret. Foto Katarzyna Skalska.

III. 4. Inskription i Brask's gravhäll. Foto Katarzyna Skalska.

Att transkriptionen och tolkningen är osäker beror inte bara på tavlans tillstånd. Texten vållar översättningsproblem, den är gåtfull, felstavad och innehåller ett par ställen som är svårtolkade även för erfarna latinister. Konsultationer har varit nödvändiga. Mest hjälp har jag fått av Anna Skolimowska på Ioannes Dantiscus Arkiv i Warszawa⁵. Transkriptionen omfattar upplösta ligaturer och ett par gissningar:

IPYTAPHIVM D/omi/NI EPISCOPI LYN
 COPENSIS PRESVLIS EX ANNIS
 CERTVS DE MORTE IOHANNIS
 X D TRIPLATIS SIMVL OCTO
 C/on/MVNERATIS HIC CELEBRIQ/e/
 LO/CO/ VITA/m/ FINIVIT IN ISTO
 QVI /F/VIT OSTGOTVS EXVL SINE
 LABE REMOTVS REGIS VIVANI
 GOSTAI LUTERIANI

Initialraden (rubriken) är klar: *Epitafium över herren biskop i Linköping* (I är felstavat i s.f. E). I det åtföljande *Presulis ex annis certus de morte Iohannis* verkar syntaxen vara bruten. Kanhända anger nominativus *certus* det korrekta spåret *praesvl ex annis certvs de morte Iohannes* 'ledare, av åldern säker på döden, Johan' och kan syfta på Hans Brasks höga ålder vid dödsögonblicket.

X D TRIPLATIS SIMVL OCTO C/on/MVNERATIS är ytterst dunkelt:

- orden *triplatis* och *communeratis* förekommer ej i kompetenta lexika. Det till *triplatis* närmast stående ordet torde vara *triplaris* 'trefaldig, tre gånger'.
- *communeratis* kan vara härlett av *munero* 'ge gåvor' (?*muneratis*), meningen skulle dock förbli oklar. Möjligen innehåller det stavfel och kan tolkats som *connumeratis* 'räknad', jfr Wybieralskis tolkning i brevet, Ill. 1 ovan,
- *X* står för *decem* 'tio'
- *D* är en felstavad ligatur för *et* 'och'.

⁵ Dr Anna Skolimowska är chef på institutionen för utgivning av historiska källor vid Warszawa Universitet, Centre for Studies on the Classical Tradition in Poland and East-Central Europe, University of Warsaw (OBTA) and Polish Academy of Arts and Sciences (PAU) (Pracownia Edytorstwa źródła, Instytut Badań Interdyscyplinarnych "Artes Liberales", Uniwersytet Warszawski) och har hand om utgivningen av Ioannes Dantiscus brevsamling, jfr bokserien *Corpus Epistularum Ioannis Dantisci*. Arkivet innehåller några hittills outgivna brev av Hans Brask.

Om *ex annis* står i samband med nästa två rader *decem et triplaris simul octo connumeratis*, då kan alltsammans tolkas som '(säker på döden) efter att ha räknat samman år tio år gånger tre plus åtta', dvs. 38 som kan syfta på Brasks dödsår 1538⁶.

HIC CELEBRIQ/e/ LO/CO/ VITA/m/ FINIVIT IN ISTO QVI/F/VIT OSTGOTVS EXVL SINE LABE REMOTVS REGIS VIVANI GOSTAI LUTERIANI betyder 'Här, på denna berömda plats har den östgötske landsförvisade avslutat sitt liv, utan skuld och skam, utvisad av? kung Gustav, den lutherske' eller 'den lutherske? kungen Gustavs östgötske landsflyktning, utvisad utan skuld (och skam)'.

Frågetecknet i det föregående står för attributet VIVANI. *Vivani* är till den grad ovanligt att det blir ersatt med ett annat ord av prior Paulus Wybieralski. I hans version heter kungen i epitafiet *Regis primi Gustavi Luterani*, dvs. 'kungen den förste Gustav den lutherske'. Anna Skolimowska har utgått från sina kunskaper i stavningstfel som gjordes av halvlitterära stenhuggare. Hon menar att stenhuggaren i första hand måste ha orienterat sig efter antalet vertikala streck ("stavar") i minuskeln i förlagan. I så fall är det möjligt att ursprungsordet *inhumani* har uttytts som VIVANI eftersom bokstaven H ofta faller bort i handskriften och ett gement M kan ha reducerats. Tolkningen är dock osäker.

Anakoluter och omkastningar kan ha förorsakats av att ursprungstexten varit versifierad och det var vermsmättet som styrde syntaxen i fem rader. Hexametern upptäckte Lars Wollin som jag visade texten för vid ett tillfälle för ett par år sedan:

presulis ex annis certus de morte Iohannis
 ? ? triplatis simul octo (con)muneratis
 hic celebrique loco? vita finivit in isto
 qui fuit ostgotus exul sine labe remotus
 regis vivani Gostai Luteriani

Sammanfattningsvis kan man våga påstå att epitafiets förunderliga form är ett resultat av diskrepans mellan en språkligt och även artistiskt avancerad förlaga och ett okunnigt utförande. Stenhuggarn var förmodligen analfabet, författaren var poet.

⁶ 30 juli 1538 anses vara det korrekta datumet. Det framgår av bl. a. ordningen i *Liber mortuorum* (utgivaren Wojciech Kętrzyński påpekar att den 1 augusti också kan komma i fråga, 1888, s. 491). Påskriften på den försvunna tavlan anger 1539 som dödsår, enligt Wybieralskis redogörelse. 1538 bekräftar dock också andra källor (det framgår av Magnus Haraldssons brev till Dantiscus från Rostock, av 3 februari 1542., UUB, H.155, f. 59-60).

Rekonstruktionen av förlagan leder i så fall till följande tolkning av inskriptionen (hexametern är någorlunda bevarad):

EPITAPHIVM DOMINI EPISCOPI LINCOPENSIS
 PRESVLIS EX ANNIS CERTVS DE MORTE IOHANNES
 DECEM ET TRIPLARIS SIMVL OCTO CONNVMERATIS
 HIC CELEBRIQE LOCO VITAM FINIVIT IN ISTO
 QVI FVIT OSTGOTVS EXVL SINE LABE REMOTVS
 REGIS INHUMANI GOSTAI LUTERIANI

Den svenska översättningen är förslagsvis följande:

Epitafium över herren biskop i Linköping, Johan, ledare, säker på döden efter att ha räknat samman år tio gånger tre plus åtta. Här, på denna berömda plats har den östgötske landsförvisade avslutat sitt liv, utan skuld och skam, utvisad av den inhumane lutherske konungen Gustav.

DEN ANDRA BRASKLAPPEN

Den brasklapp från 1517 vi känner via Olavus Petris berättelse ("här till är jag nödd och tvungen") lär ha innehållit ett rättfärdigande för Brasks tidigare beslut som han ansåg sig vara tvungen till att fatta i strid med sin egentliga övertygelse. Även om anekdotens historiska grund kan ifrågasättas, kan den tolkas som prototyp för det budskap som blir uppenbarat av Landaepitafiet.

Epitafiet skiljer sig från den vedertagna konventionen. Det är slående att panegyriken i det närmaste saknas. Biskopens förtjänster och bragder omnämns inte med ett enda ord. Inte heller är hans fromhet, exemplariska tro, trohet mot kyrkan omnämnda. Ingen didaktisk klang. Striden mellan protestantismen och katolicismen omnämns bara indirekt, *implicité*, i attributet *luteriani* till kungens namn. Konventionen respekteras av den andra, av allt att döma, senare påskriften på det försvunna porträttet (*Ultimus catholicus...*, se ovan).

Två andra motiv framträder i stället mycket tydligt: förnekandet av skuld och anklagelsen mot kungen. Förvisningen ur hemlandet, det högst skamliga straffet omnämns två gånger (*exul* och *remotus*), den landsförvisades egna skuld förnekas kraftigt (*sine labe*). Kungens namn med attribut (*REGIS INHUMANI GOSTAI LUTERIANI*) intar nästan lika mycket plats på tavlan som namn på den avlidne. Dessa två egennamn med sina attribut inramar inskriptionen, står i opposition till varandra.

De två korta 'begravningsstalen' ur Landaklostrets samlingar sammanfattar Linköpingsbiskopens liv, båda vill framhäva det mest väsentliga. Till synes är de lika. Men skillnaderna rättfärdigar tesen att inskriptionens centrala budskap är ett personligt, känsloladdat försvar av biskopens egna heder och ett utpekande av förföljaren. Den nästan dagsaktuella klangen kan väcka tvivel om Brask avslutade sitt långa liv "lyckligt och i full frid", som framgår av det andra, konventionella epitafiet.

Budskapet till efterkommande har utformats till ett försvar för den avlidnes goda namn, en vanhedrad person, en som återigen var "nödd och tvungen"⁷.

LITTERATUR

- Cornelius, C.A. (1886–1887). *Svenska kyrkans historia efter reformationen, Första delen*. Uppsala, R. Almqvist & J. Wiksell.
- Domasławski, J. (1981). *Kościół i klasztor w Łądzie*. Warszawa, Poznań: PWN.
- Kętrzyński, W. (1888). *Liber mortuorum monasterii Landensis ordinis cisterciensis*. In: *Pomniki dziejowe Polski* tom 5, Lwów, Nakładem Akademii Umiejętności w Krakowie.
- Lindblom, J.A. (1795). *Linköpings Bibliotekets Handlingar* Bd II.
- Petersson, C.L.A. (1983). *Biskop Brask och glimtar från hans samtid*, Noteria förlag 1983.
- Sjögren, O. (1896). *Gustaf Vasa. Ett 400-Års-Minne*. Stockholm, Fröleen & Comp.
- Ślaski, K. (1968). Z dziejów stosunków kulturalnych polsko-szwedzkich w XVII. W: J. i A. Messeniusowie, *Gdańskie Zeszyty Humanistyczne*, R. X, z. 2, s. 7–25.
- Ślaski, K. (1977). *Tysiąclecie polsko-skandynawskich stosunków kulturalnych*. Wrocław: Ossolineum.

Allatum die 25 mensis Martii 2009

⁷ Brask lär ha lämnat mycket mer efter sina elva aktiva år i Polen, jfr Kazimierz Ślaski 1968 och 1977. Historien om svenska försök att komma över Brasks kvarlätenkap bör beskrivas av en forskare med intresse för spion-och deckarmotiv.